

У ПРИГОТУВАННЯХ ДО БУЛАВИ

«Роду шляхетського, повіту Білоцерківського»

Назва розділу, що містить у собі згадки про ефемерні «приготування» Івана Мазепи-Колединського до сходження на гетьманство в Україні, є, звісно ж, не що інше, як інтелектуальна провокація, яка свідомо приправлена значною часткою іронії. Адже важко уявити, що юний шляхтич з Білоцерківщини, нехай і той, родичі якого мали стосунок до не такої вже й екзотичної на прикордонні Речі Посполитої зі Степом козацької служби, замолоду сподівався пов'язати своє життя зі службою у Війську Запорозькому. А тим паче в часи, коли підвладна Війську Запорозькому територія козацької України локалізуватиметься не на рідному для нього Правобережжі, а вже за Дніпром, на Лівобережжі, або ж, як було прийнято в середовищі шляхти, «справжньої», «української», називати ті землі — на Задніпров'ї.

Утім доля розпорядилася так, що, попри ймовірну відсутність у молодого Мазепи та його батьків саме такого життєвого плану, усі його академічні студії — як в Україні, так і за кордоном, вишколи при королівському дворі, а також отримані від народження та в результаті здобутої освіти й виховання службові аванси та перспективи, як і супутні випробування долі, зловтішання недругів і несправедливі обмовляння, які йому довелося знести, зрештою прислужилися як найкращому приготуванню амбітного чоловіка до саме такої важливої

Біла Церква. Художник Наполеон Орда

Біла Церква на так званій Радзивіллівській мапі 1613 року.

Картограф Томаш Маковський

місії — прибрати булаву козацького гетьмана до своїх рук й очолити Гетьманат, властиво тоді вже Лівобережний Гетьманат, в один з найбільш доленосних етапів його існування. Але про все по порядку.

Молоді роки і шлях до булави українських гетьманів, особливо тих, які очолювали гетьманський уряд упродовж перших десятиліть існування Української козацької держави, здебільшого оповиті мороком невідомості. На політичний Олімп козацької України такі персонажі зазвичай вриваються начебто нізвідки — *ex deus in mashina*, закладаючи тим самим для істориків прийдешніх поколінь розлоге підґрунтя для різноманітних припущень і здогадок, продукування чи то більш, чи то менш достовірних дослідницьких гіпотез щодо походження, місця народження, впливів на становлення особистості тощо. Ситуація ж з Іваном Мазепою дещо інша, оскільки його рід був добре знаний в Україні ще до сходження Івана на гетьманство⁶. Тож, скажімо, сучасник нашого героя — анонімний автор «Літопису Самовидця», розпочинаючи свою розповідь про гетьманування Мазепи, впевнено констатував, що новообраний регіментар походив з «роду шляхетського, повіту Білоцерківського, старожитної шляхти української й у війську значної»⁷.

Інша річ, що наведений Самовидцем короткий звід даних з ранньої біографії гетьмана не лише достовірний, а і вичерпний у сенсі своєї несуперечливості. Решта відомостей, що вже стали історіографічними константами, правду кажучи, такими не є — саме з огляду на цю саму внутрішню суперечливість і недостатню верифікацію. Отже, що дослідникам відомо більш-менш достеменно? Походив майбутній гетьман зі шляхетської родини Мазеп-Колединських, яка принаймні вже з 70-х років XVI століття мешкала на півдні Київського воєводства, на Білоцерківщині. Джерельно ж задокументовані витоки роду Мазеп сягають першої половини — середини XVI століття і локалізуються переважно на Волині, у той час як Мазепи-Каменецькі, Мазепи-Колединські чи Мазепи-Колоденські, до коліна яких власне і належав майбутній гетьман, уже із середини XVI століття мешкали на осадже-

використовують для моралізаторських спекуляцій — на підтвердження генетичного зв'язку майбутнього гетьмана з Річчю Посполитою та, як вони, мабуть, вважають, усім найгіршим, що з нею можна асоціювати. Водночас такі дослідники забувають, що саме єзуїти створили найдосконалішу систему освіти в середньовічній Європі та саме їхні дидактичні напрацювання лягли в основу модерного навчального процесу. Не кажучи вже про те, що навчання молодого Богдана Хмельницького в єзуїтському колегіумі — факт, який не зроджує у дослідників сумнівів — аж ніяк не завадило йому очолити козацтво у збройному виступі проти Речі Посполитої. Не кажучи вже про казус Теофана Прокоповича, котрий у зрілому віці став чи не основним ідеологом розбудови Петром I Російської імперії, а в молоді роки не лише навчався в європейських освітніх закладах, а й змінював при цьому власну конфесійну належність.

Однак повернімося до навчання Івана Мазепи за кордоном. Дослідник історіографічного процесу Владислав Яценко спостеріг, що рання козацька літописна традиція, представлена, зокрема, у творі Самійла Величка, доволі детально висвітлюючи біографію гетьмана загалом, ігнорує його навчання в єзуїтів²⁵. І це при тому, що Величко,

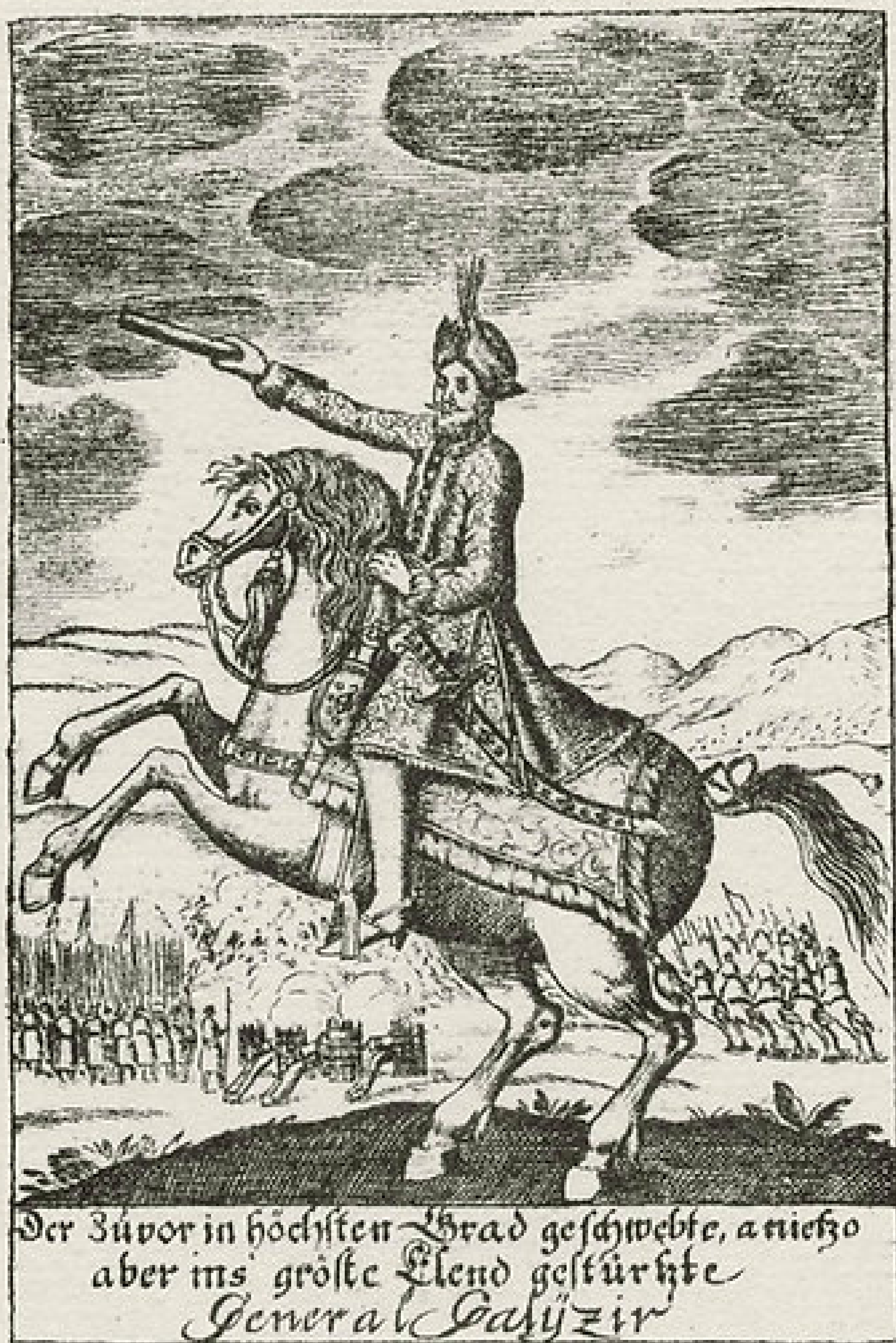
Шляхтич.

Малюнок Жана-П'єра Норблена

Мазепа та вовки. Художник Горацій Верне. 1826 рік

Проте очевидні аналогії, хоч це і дивно, не спричинили критичного ставлення читачів до відвертих пасеківських переспівів античних авторів та негативно позначилися на репутації українського гетьмана. Як і у випадку з «актуалізацією» спогадів автора про Мазепу під впливом поточної політичної кон'юнктури, популяризації вигаданих ним сюжетів неабияк допомогло те, що не було напряду пов'язане ані з Мазепою, ані з його добою, а натомість органічно впліталось в поточну кон'юнктуру, щоправда, цього разу вже не політичну, а мистецьку, стилістичну. Річ у тім, що спогади Пасека вперше були опубліковані вже у середині 1830-х років. У культурному, цивілізаційному сенсі це період бурхливого зростання в Європі інтересу до літератури і загалом культури романтизму з притаманними йому крайнощами сюжету, надривами доль, подвигами й трагедіями героїв. На час виходу у світ твору Пасека європейська освічена публіка вже більш-менш

Der Zuvor in höchsten Brad geschwebte, a nichto
aber ins größte Elend gestürzte
General Gajuzir

Князь Василь Васильович Голіцин у поході.

Гравюра кінця XVII століття